

Studii • Studies

DIN ȚARA BÂRSEI ȘI CRUCEBURG, PRIN CUMANIA, CĂTRE MOLDOVA

Vasile Ioan Iuga*

DOI:10.62838/amsh-2024-0017

Abstract

From the Land of Bârsa and Cruceburg, through Cumania, towards Moldavia

During the 13th century and the early 14th century, the Kingdom of Hungary and the Catholic Church expanded their influence across the Carpathian Mountains, historians placing the core of the Bishopric of Cumania inside Moldavia. The process of the founding of Moldavia has been heavily debated in historiography and was often linked with the consolidation of claimed Romanian petty states from Moldavia, some dating back as far as the XIII century, during the existence of the Bishopric.

The present study addresses the existence of Romanian polities relevant in the process of Moldavia's founding, during the period between 1211 and 1331, focusing on the events pertaining to the presence of the Teutonic Order in Burzenland and the history of the Bishopric of Cumania. Also, addressing the importance of said events for Moldavia, the location of Cruceburg, various borders and the seat of the Bishopric.

Keywords: *Burzenland; Cruceburg; Cumania; Romanians; Moldavia.*

Deși depărtate temporal de fondarea Moldovei, evenimentele ce au decis soarta Episcopiei Cumaniei sau a Cumaniei crăiești trebuie cunoscute de orice cercetător ce ar dori să vorbească despre fondarea Moldovei. Dacă în trecut se vorbea de constituirea statelor prin unificarea formațiunilor prestatale, în perioada contemporană, într-o lucrare de sinteză importantă, se vorbește de „*concentrarea formațiunilor politice în cadre teritorial-politice unitare*”¹, „*agregare*” sau de un nucleu statal în Moldova, Dragoș luând în stăpânire acel voievodat răsăritean². Astfel, ne-am întrebat dacă au existat

* Master's Student, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences, and Technology of Târgu Mureș, iuga.vasile.20@stud.umfst.ro

¹ Șerban Papacostea, „Geneza statelor românești (secolele XI-XIV)”, în Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 152.

² *Ibidem*, pp. 157-158.

stătulețe românești relevante în perioada 1211-1331 care au permis o agregare și dacă prezența teutonilor și a Episcopiei Cumaniei, în spațiul românesc, a jucat un rol și ne poate releva mai multe despre acel proces și existența unor stătulețe românești³.

Istoria Cumaniei clamată de regatul maghiar își are originea în slăbirea Confederației Cumane și fragmentarea ei⁴. Astfel, Kievul și Ungaria au putut profita⁵ și și-au extins aria de influență. Din actul emis în 23 iunie 1250 reiese că zona extracarpatică era deja slăbită, fiindcă Ioachim, comite de Sibiu, lângă râul Obozt (Oboga?), învinge trei căpetenii cumane folosind români și pecenegi, între 1211-1214, în timp ce mergea să-l asiste pe Asan Borilă⁶. Nicetas Choniates ne spune cum în 1200-1201 Roman al Galiției, în timpul unui raid vlaho-cuman în Tracia, năpădește ținuturile cumanelor, le distruge și le pradă, de nu mai lansează cumanii raiduri în Imperiul Bizantin⁷.

Dacă au fost făcute eforturi de coroana maghiară și pe cont propriu, la Bâta Doamnei, din 1211 Andrei al II-lea dăruiește cavalerilor teutoni⁸ Țara Bârsei pentru a apăra Regatul Ungariei de cumani. Ei au voie să ridice cetăți de lemn și așezări de lemn, de asemenea, ei sunt scutiți de dări, și au dreptul să ia dijme de la toți locuitorii, în afară de unguri și secui în opinia episcopului Wilhelm al Transilvaniei⁹.

Teutonii, odată stabiliți, primesc și Cruceburg, pe care l-au reconstruit, împreună cu poienile sale. Astfel, înainte de 7 mai 1222, dania e întărită și extinsă, pe lângă Cruceburg, li se acordă și mai multe privilegii, printre care și drepturile de a transporta sare pe Olt și Mureș, de a trece prin țărilor secuilor și vlahilor (Făgăraș, cel mai probabil), venitul târgurilor libere din Țara Bârsei, dreptul de a

³ Formațiuni politice, numite în trecut formațiuni prestatale.

⁴ András Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest, Editura Corvina, 1989, p. 44.

⁵ Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, Editura Institutului Cultural Român, 2003, p. 32.

⁶ Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gundisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române (1222-1456)*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, act. 11; [în continuare DRH D, I (1222-1456)].

⁷ Harry J. Magoulias (trad.), *O City of Byzantium, Annals of Niketas Choniates*, Detroit, Wayne State University Press, 1984, p. 287.

⁸ Mihail Roller (red. coord.), *Documente privind istoria României. Veacul: XI, XII și XIII. C. Transilvania (1075-1250)*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1951, act. 77 [în continuare DIR C XI-XIII, I (1075-1250)]; Nicolae Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. 1199-1345*, vol. I, București, 1887, act. 41; [în continuare DIREH I (1199-1345)]

⁹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 91.

ridica orașe și cetăți din piatră pentru a întări regatul împotriva cumanilor etc.¹⁰. Granițele lor, ce înglobează acum și ținutul cetății Cruceburg, pe care o reclădiseră, se întind până la hotarele brodnicilor, iar de la izvoarele Bârsei până la Dunăre.

De ce aceste mențiuni sunt relevante pentru Moldova? Fiindcă brodnicii fac parte dintr-un club special, alcătuit din 3 populații ce au fost considerate românești de către istoriografia mai veche și o parte din cea contemporană. Astfel, vorbim despre brodnicii din Bugeac și zona Galați, de bolohovenii din Podolia și berladnicii din Podișul Central Moldovenesc.

Brodnicii și bolohovenii la Onciu erau români, măcar la nivel de elite în cazul brodnicilor¹¹. Discuția a fost dezvoltată și de Alexandru Boldur¹², în sensul identității românești, unde, pentru a susține ideea că brodnicii sunt români, afirma că la ruși titlul de voievod ar fi apărut în secolul al XV-lea, în general¹³, lucru ce nu se poate susține în baza cronicilor rusești¹⁴. Mai precaut și echilibrat a fost Constantin C. Giurescu, care susținea doar probabilitatea de a fi fost români. Astfel, despre brodnici afirma „socotim că nu-i lipsit de temeii ipoteza care-i consideră drept Români”, iar despre bolohoveni că „Problema – socotim noi – nu este încă rezolvată”¹⁵.

Problema pare a fi rezolvată de către Victor Spinei¹⁶. Dânsul ne spune că brodnicii ar însemna de fapt rătăcitori, deci posibil nomazi, nu locuitori de la vaduri, precum susțineau Onciu sau Giurescu. Iar despre bolohoveni, amintiți la 1231, prima dată, și în 1257, ultima dată (țara lor la 1241)¹⁷, susține că au avut o cultură materială ruteană (vest rusească) și ar fi fost minoritari în zonă,

¹⁰ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 220; DIREH I (1199-1345), act. 41, 43, 54; DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 130; DRH D, I (1222-1456), act. 1.

¹¹ Dimitrie Onciul, *Originile Principatelor Române*, București, Editura Stab. de Arte Grafice Elzevir, 1899, pp. 86, 90.

¹² Alexandru Boldur, *Istoria Basarabiei*, ed. a II-a, București, Editura Victor Frunză, 1992, pp. 102, 106 și urm.

¹³ *Ibidem*, p. 104.

¹⁴ Omeljan Pritsak (coord.) Horace G. Lunt (ed.), Richard E. Pipes (ed.), Ihor Sevcenko (ed.), Wiktor Weintraub (ed.), George A. Perfecky (trad.), *The Hypatian Codex, Part Two: The Galician-Volybian Chronicle*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1973, p. 48; „и воеводы Оугорьскъѣ”, <http://litopys.org.ua/ipatlet/ipat31.htm#pr735g>, Accesat la 9 noiembrie 2024.

¹⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor. Din cele mai vechi timpuri, până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, vol. I, ed. a V-a, București, Editura Fundația regală pentru literatură și artă, 1946, pp. 338-339.

¹⁶ Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, vol. 1, Florin Curta (ed.), Boston, Brill, 2009, pp. 159-163.

¹⁷ Idem, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 40, 79.

chiar dacă pe ei îi consideră români¹⁸. Cât despre berladnici, ei apar în discuție din pricina unui act ce îl făcea pe Ivan Rotislav cneaz de Bârlad, document dovedit ca fals de Ioan Bogdan¹⁹.

Berladnicii nu apar doar în acel document, ci și în cronicile rusești, așa că dezbaterea a continuat. Spinei susține că la Bârlad nu s-ar fi găsit urmele unei așezări cneziale, presupusă capitală a acestui ținut din afara Rusiei, iar informația că teritoriul era în afara Rusiei, venită din cronici, nu ar releva că teritoriul era în afara spațiului rusesc, ci în afara vechilor teritorii Kievene. El îl apreciază ca un grup nomad sau seminomad din cauza mobilității lor semnalată în acte, berladnicii apar în 1159 lângă Halici și la 1160 lângă Nipru, precum brodnicii ce sunt semnalati lângă Suzdal²⁰. De asemenea, dânsul remarcă corect că berladnicii nu apar printre vecinii Episcopiei Cumanilor, deci poate nu s-ar fi aflat în spațiul moldovenesc.

O altă discuție spinoasă ce și-a găsit originea în donația dată teutonilor este cea legată de Cruceburg. Importanța ei nu este chiar minoră, identificarea cetății poate releva direcția principală de acțiune și extindere a regatului și a teutonilor în spațiul extracarpatic. Lucrurile au fost complicate de către istorici, în opinia noastră, fiindcă istoricii nu au pornit de la schițarea unor hotare în baza actelor, precum făcea Radu Popa când a încercat să înțeleagă Maramureșul voievodal, ci au încercat să integreze relatările prin toponime în procese istorice mai mari. După Pavel Binder, primul ce a identificat Cruceburg a fost Johann Seivert, pe Tâmpa, însă identificarea a fost respinsă, fiindcă locația nu avea poieni, după părerea lui Georg Draudt, ce a favorizat Teliul²¹. Walter Horwath a respins identificarea cu Teliu²², fiindcă nu s-a găsit o cetate de piatră²³. Iar în baza tradiției păstorilor, Beno Jozsef o identifica cu Cetatea Buzăului din munți²⁴, Binder însuși o căuta undeva în zona muntoasă a Tablei Buții²⁵.

¹⁸ *Ibidem*, p. 80.

¹⁹ Petre P. Panaitescu, *Din nou despre diploma birlădeană din 1134*, în „Romanoslavica”, nr. XIII, 1966, p. 85 și urm.

²⁰ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 143-146.

²¹ Pavel Binder, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Cumidava”, vol. 1, 1967, p. 125.

²² Maria-Magdalena Ștefan, Dan Ștefan, Dan-Lucian Buzea, *Noi cercetări asupra fortificațiilor de la Teliu, jud. Brașov*, în „ANGUSTIA”, 23, 2019, pp. 229-256.

²³ Pavel Binder, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ *Ibidem*, p.126.

²⁵ *Ibidem*, p.127.

Mai apropiat de noi, Adrian Rusu identifică corect că cetatea Cruceburg se situa în afara zonei teritoriului primei donații²⁶, dar nu în exteriorul munților înzăpeziți, lucru care a scăpat unor autori precum L. Koszta și A. Paragină, ce o identifica cu cetatea Crăciuna, idee poate pornită din argumentația lui Auner²⁷, sau Ion Nania, ce o identifica cu Cetatea Dâmboviței, Cetățeni²⁸. Dacă Adrian Rusu doar sesizează un consens academic în identificarea Cruceburg cu cetatea Teliu²⁹, Alexandru Madgearu consideră că Teliul este Cruceburg și că nu există nici o dovadă că ordinul ar fi extins peste Carpați hotarele Ungariei, fiindcă documentul principal ce ar susține aceasta a fost dovedit fals de către Maria Holban³⁰. La fel, și profesorul Țiplic³¹ consideră că cetatea ar fi la Teliu.

Dar oare să fie așa? În hotărnicia din 1211 avem pomenite ca semne de hotar: *indaginibus castrî Almage, indagines castrî Noilgiant, indagines Nicolai, ascendo per Alt, ubi Tortillou cadit in Alt, ortum eiusdem Tertillou, ortu Timis, effluctum aque que Borza nominatur, montes nivium și Almagiam*. Deci din diplomă reieșea că ceva, adică centrul Țării Bârsei, lipsește, între Timiș, Bârsa și munții înzăpeziți. În hotărnicia din 1222 Timișul și vărsarea Bârsei nu mai sunt pomenite, lucru ce relevă că între Bârsa și Timiș, în spațiul ce lipsea, avem Cruceburg, teritoriu cu centrul la Brașov/Corona, cel mai probabil. Ar fi greu de admis că teutonii și-ar fi dorit alt teritoriu decât cel ce le împărțea dania în două, centrul țării. Însă aceasta este greu de dovedit toponimic din moment ce Brașovul nu e numit niciodată Cruceburg, iar Corona, primul nume, este pomenit doar la 1235³², înainte de 1240 după nota ediției³³, lucru ce poate a

²⁶ Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică, Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2005, p. 434.

²⁷ Carol Auner, *Episcopia Milcoviei*, în „Revista catolică”, nr. 1, 1912, p. 544; Ioan Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, Editura Seminarului Teologic Greco-Catolic, 1931, p. 67.

²⁸ Ion Nania, *Cruceburg – Episcopatul Cumaniei - Cetatea Dâmboviței - Cetățeni*, în „Archiva Valachica”, nr. 8, 1976, p. 86; Nania respinge identificarea Episcopiei Milcoviei cu Episcopia Cumaniei.

²⁹ Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 436.

³⁰ Alexandru Madgearu, *The Competition for Cumania between Hungary and Bulgaria (1211–1247)*, în „Studia Ceranea”, nr. 12, 2022, pp. 705-706.

³¹ Ioan Țiplic, *Istoria fortificațiilor medievale timpurii din Transilvania (927/934-1257) între mit, naționalism și arheologie*, Iași, Editura Institutul European, 2007, p. 144.

³² Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 69.

³³ Norberto Backmund, *Monasticon praemonstratense. Id est historia Circariorum atque canonicarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*, vol. III, Straubing, CL. Attenkofersche Buchdruckerei, 1956, p. 402,

<https://archive.org/details/monasticon-praemonstratense-3/page/402/mode/1up?view=theater>, Ultima accesare la 10 noiembrie 2024.

contribuit la respingerea identificării. Însă la Brașov s-a găsit un cimitir din epocă³⁴ și verificând hărțile vechi ale regiunii am putut identifica două culmi numite Krukur Mare (Crucurul Mare) și Kruku Mic (Crucurul Mic) pe harta Iosefină, la sud de Brașov³⁵, precum și Keresztény Havas pe cea a comitatului Brașov din 1915³⁶, pentru a denumi Munții Postăvaru.

Pe a treia ridicare topografică apar și munții Varna, Vărnițu, lângă Crucuru Mare, lucru ce poate contribui la identificarea lui Crucurg³⁷ din 1222 în zona respectivă. Potrivirile toponimice nu se opresc, fiindcă deși folosit ca argument împotriva identificării, totuși, Brașovul are poienile/pășunile sale.

Denumirile Corona și Cruceburg nu ar fi incompatibile, în fond, prima ar indica că așezarea se afla în ținuturile coroanei, o realitate în acte până în 1222, iar Cruceburg ar putea să însemne că cetatea a fost reconstruită de teutoni, care s-au extins în ținuturile coroanei sau regelui cu mult înainte de 1222. Prevalența Cruceburgului în actele vizând teutonii este explicabilă prin reconstruirea și deținerea cetății de către ei într-un spațiu ce de jure era al coroanei. Teza că denumirea Corona³⁸ ar fi românească și ar fi legată de poziția Brașovului este greu de susținut, din moment ce ea dispăre din uzul românilor și orașul nu este situat pe cununa munților. Astfel, cătunul Cununski (Valea Brodinei), adus ca argument, se afla situat chiar pe vârful unui muncel cu același nume. Denumirea Brașov³⁹ a fost folosită de autohtoni și ea s-a impus mai târziu. Însă, ca o concluzie, nu trebuie să cădem în capcana de a exclude o altă posibilă identificare a Cruceburgului, reținând că acel Cruceburg se afla între Timiș, Bârsa și Carpați.

Cruceburg nu a fost singura cetate, teutonii aveau 5 cetăți în Țara Bârsei și una peste munții înzăpeziți. Cea mai importantă, sediul cavalerilor și după Pavel Binder⁴⁰, era probabil Feldioara, numită *Castrum Sanctae Mariae* sau Marienburg, la fel ca actualul

³⁴ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, *Sudul Transilvaniei în secolul al XIII-lea, o graniță între spațiul catolic și spațiul non-catolic*, în „Transilvania”, nr. 10, 2016, pp. 13, 15.

³⁵<https://maps.arcanum.com/ro/map/europe-18century-firstsurvey/?bbox=2841075.32476933%2C5711363.847394537%2C2855588.8055149782%2C5716399.136632822&map-list=1&layers=163%2C165>. Ultima accesare la 19 noiembrie 2024.

³⁶<https://maps.hungaricana.hu/en/HTTTerkeptar/1172/view/?bbox=2971%2C-2749%2C5142%2C-1878>, Accesat la 19 noiembrie 2024.

³⁷ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 139.

³⁸ Dragoș Moldovanu, *Toponime de origine romană în Transilvania și în sud-vestul Moldovei*, în „ALIL”, tom. XLIX-L, 2009-2010, p. 54.

³⁹ *Ibidem*, pp. 53 și urm.

⁴⁰ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) I*, în „Acta Siculica”, 1995, p. 271.

Malbork, numite după patroana ordinului, Fecioara Maria. Ea se afla poziționată cel mai bine, în interiorul primei hotărniciri, supraveghind principalele rute de intrare în Transilvania⁴¹. Ca argument suplimentar, după cercetătorul Adrian Rusu, localitatea ar fi deținut ceva asemănător unui *Burgstadt*⁴². Încă o cetate vitală putea fi pe dealul Lempeș, pe el s-a descoperit o cetate din secolul XII și continuată *probabil* și la începutul secolului XIII⁴³, cetatea fiind semnalată și pe harta Iosefină în denumirea Burgberg⁴⁴, iar flancul sudic putea fi apărat de *Schwartzburg*⁴⁵ din Codlea. Ce mai putem spune este că la Feldioara, Prejmer s-au găsit substrații de zid din jurul anului 1200, un cimitir tot la Feldioara⁴⁶, iar la 1240, sunt pomenite Feldioara, Sânpetru, Hărman și Prejmer pe care Bela al IV-lea le oferise cistercienilor⁴⁷.

În ce privește neclaritățile în schițarea granițelor teutone ale Țării Bârsei, pe prima hartă mai complexă a Țării Bârsei⁴⁸ se poate vedea cum granița estică începe, spre nord, pe Fargas Vago (Schwartzback/Fekete Viz cu afluentul Valle Funatze pe ridicările topografice austrice), apreciată ca Tertillou de către editorii documentelor, și se continuă pe Tatrang (Târlung)⁴⁹ până aproape de Târlungeni, respectând, în mare parte, donațiile făcute de rege la 1211 și 1222.

Binder, inițial⁵⁰, nu identifica Târlungul cu Tertillou, fiindcă el nu se varsă în Olt și lunca sa de la vărsare ținea de Alba, deși în germană Târlungul se numește Tartlau⁵¹. În opinia noastră susținerea nu are bază, fiindcă Târlungul sau Râul Negru își puteau

⁴¹ *Ibidem*, p. 266.

⁴² Adrian Andrei Rusu, *op. cit.*, p. 437.

⁴³ Alexandrina D. Alexandrescu, Ion Pop, Mariana Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961-1970)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, nr. 10, 1973, p. 232.

⁴⁴ <https://maps.arcanum.com/ro/map/firstsurvey-transylvania/?bbox=2853866.187425702%2C5734403.53525573%2C2857453.950440837%2C5736949.843760479&map-list=1&layers=142>, Accesat la 11 octombrie 2024.

⁴⁵ *Special-Karte von Burzen Lande, oder dem Kronstadter District, in Siebenbürgen, 1805*, <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/850/view/?bbox=1845%2C-4376%2C2930%2C-3940>, Accesat la 11 noiembrie 2024.

⁴⁶ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, *op.cit.*, pp. 13, 15.

⁴⁷ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 267.

⁴⁸ *Special-Karte von Burzen Lande, oder dem Kronstadter District, in Siebenbürgen, 1805*, <https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/850/view/?bbox=1845%2C-4376%2C2930%2C-3940>. Ultima accesare la 11 noiembrie 2024.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Își schimbă opinia, identificându-l cu râul Târlung; Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) I*, în „Acta Siculica”, 1995, p. 273.

⁵¹ Idem, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Cumidava”, vol. 1, 1967, p. 123.

schimba cursul, vorbind de o zonă mlăștinoasă, de șes, de asemenea, granițele se puteau modifica după 1225. Dar, fiindcă pe donația din 1222, țara de dincolo de munți începe de la capătul ținutului Cruceburg și nu de la izvoarele Tertilloului, aceasta favorizează identificarea Scwartzback cu Tertillou. Astfel, de la izvorul Tertillou, până la izvorul Timișului, hotarul putea urma semne puse de *Facate Juna*. Lucru poate probat și de prezența a trei Bienengarten în localitățile Prejmer și Hărman, lângă malul Târlungului, ce poate ar releva poziția unor prisăci din perioadă. De aici, cel mai probabil, granița urma coama vârfurilor Piatra Mică și Piatra Mare, în fostul hotar de atunci al localității Sânpetru.

Probleme există și în ce privește interpretarea poziționării prisăcilor cetăților Hălmeag și Ungra. Se prea poate ca ele să nu fi fost aproape de așezările respective, ne fiind pomenit Oltul până la Nicolai, ci pe munții Perșani (Bârsa)⁵², astfel donația ar fi respectat granița Țării Bârsei cunoscute nouă; poate relevantă pentru această susținere este localitatea Poiana Mărului.

Radu Popa aprecia că granița vestică a donației ar fi fost pe Olt⁵³, deci asemănătoare cu bezir-ul Șercaia⁵⁴. Cum atestări din zonă avem doar din 1335, când preoții din Veneția și Șercaia refuză să recunoască autoritatea episcopului de Alba Iulia⁵⁵, nu putem determina exact granița. Însă, în opinia noastră, urma ceva păduri de lângă Olt, pe care mal este greu de spus, din moment ce în 1224, când drepturile sașilor sunt reconfirmate, Hălmeagul sau Ungra nu sunt pomenite⁵⁶. Astfel, se poate ca ele să fi fost deținute de teutoni, după cum apreciază profesorul Madgearu⁵⁷. Între cele două, ca un posibil argument pentru o graniță pe dealurile de la vest de Olt, avem un Konigsberg, cu dealul Gruiu lu' Craiu; poate ca efect al realităților de după 1225, când sectorul aparținea de Comitatul Alba, sau poate poartă numele unui vechi semn făcut de *Facate Juna* cu ocazia primei donații. Se mai poate aduce ca argument și toponimul Weinhelden (Boralten/Baraolt după Pavel Binder)⁵⁸ de la nord de Ungra.

⁵² Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 705.

⁵³ Radu Popa, *Șantierul arheologic Ungra, Jud. Brașov*, în „Materiale și cercetări arheologice”, nr. 14, 1980, p. 496.

⁵⁴ *Statistisch-topographische. – Politische Gerichts- und Finanz-Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen, 1855*, <https://maps.hungaricana.hu/en/HTTterkeptar/2522/>. Accesat la 17 octombrie 2024.

⁵⁵ Maria Crîngaci Țiplic, Ioan Marian Țiplic, *op.cit.*, p. 19.

⁵⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 157.

⁵⁷ Alexandru Madgearu, *op. cit.*, p. 705.

⁵⁸ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) I.*, în „Acta Siculica”, 1995, p. 273.

De asemenea, munții Perșani/Bârșa nu înconjoară țara, deci nu pot fi confundați cu munții înzăpeziți, altfel s-ar fi menționat în 1211 că între Ungra și Nicolai granița trece peste munții înzăpeziți sau prisăcile sunt în strâmtoarele lor dacă munții înzăpeziți ar fi Munții Perșani cum ar insinua Madgearu. Mențiunea *tendit usque in Almagiam* credem că este suficientă pentru a respinge ideea că prisăcile se situau pe Munții Perșani și nu aproape de localitățile menționate.

Ultima problemă este legată chiar de râul Bârșa. Aici trebuie spus că deși nu se numesc hotarele de după vărsarea Bârsei până la munții înzăpeziți, ele pot fi totuși deduse logic că ar urma Bârșa și din hotarele Brașovului, Râșnovului și Cristianului, ce urmează râul Bârșa la vest, dar mai ales din mențiunea izvoarelor Bârsei la capătul ținutului Cruceburg, în 1222. Nemenționarea izvorului mai devreme, cel mai probabil, are treabă cu necunoașterea deplină a unei zone contestate, de graniță. Nu se poate susține nici teza⁵⁹ că Ghimbășelul ar fi râul *Borsa* pomenit în 1211, deoarece, din râul Timiș, hotarul mergea până la vărsarea acestei *Borsa*, ori Ghimbășelul nu este un afluent al Timișului, ci invers. Apoi, pentru lumea medievală fragmentarea pământului donației de un alt pământ nu era ceva ieșit din comun. De altfel, această tăiere în două a Țării Bârsei teutone poate explica dorința teutonilor de a ocupa terenurile coroanei și de a reface Cruceburgul cu mult înainte de 1222. Aceste probleme fiind lămurite, putem avea o bază clară pentru interpretarea evenimentelor care s-au petrecut în zona extracarpatică.

Revenind la evenimente, la 19 decembrie 1222⁶⁰ dania e întărită și de Honorius al III-lea, oferindu-ne informații prețioase, țara fiind catalogată ca pustie înainte de venirea teutonilor, deși se percep taxe; lucru ce ne-ar face să înțelegem că pustiu însemna lipsit de elite sau de o populație catolică. O interpretare extrem de utilă, ce ar putea explica și tradițiile din Moldova. În acest sens ne ajută și actul din 30 aprilie 1224, Papa Honorius al III-lea ia sub protecție Țara Bârsei și Țara de dincolo de munții înzăpeziți și se interzice oricărui episcop de a exercita drept de jurisdicție bisericească⁶¹. În ce privește țara *Ultramontes nivium* se spune că ea e întinsă, dar lipsită de lucrători, fiind pustie și deșartă de credincioși, dar are potențial de populare. Tot din perioadă, avem și informația că teutonii au învins deja păgânii dincolo de munți, din

⁵⁹ Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 58.

⁶⁰ DRH D, I (1222-1456), act. 2.

⁶¹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 151; DRH D, I (1222-1456), act. 4.

actul dat în 12 decembrie 1223⁶², unde i se cere episcopului Transilvaniei să nu mai supună Țara Bârsei jurisdicției sale.

Maria Holban are o argumentație extinsă, conform căreia dania și confirmarea ei din 1222 ar fi fost false și create la începutul deceniului al IV-lea, iar dania adevărată ar fi fost din 1223 (circa 1222 după autorii DIR)⁶³, unde se donează doar Crucpurg, nu și țara de dincolo de munții înzăpeziți⁶⁴. Dezbateră nu este foarte importantă din perspectiva efectelor asupra cercetării noastre, fiindcă credem că se poartă mai mult asupra recunoașterii de către rege a teritoriilor cucerite de teutoni în Muntenia. Unele argumente nu sunt foarte convingătoare, precum nepomenirea Cumaniei înainte de 1231 în actele teutonilor, fiindcă ea nu își avea rostul din moment ce regele nu controla teritoriul și episcopia nu exista. Dar argumente pentru falsitatea actelor în cauză mai pot fi aduse, precum o mențiune contradictorie din diplomă că teritoriul dincolo de munți se extinde de la prisăcile Hălmeagului și izvorul Bârsei până la Dunăre. Aceasta ar putea însemna că țara de peste munți ar conține și Făgărașul, Făgăraș prin care teutonii aveau dreptul de a trece fără a plăti vamă și nu îl dețineau ca moșie. Astfel, credem că autorii donației doar au vrut să lege primul punct de hotar cu punctul de la care începea țara de dincolo de munții înzăpeziți, mai ales că izvorul Bârsei nu mai fusese pomenit înainte. De reținut este că Maria Holban nu exclude extinderea de facto a teutonilor peste Carpați⁶⁵, lucru ce ar fi greu de contestat din schimbul diplomatic dintre papi și autoritățile regatului.

În 10 iunie 1225⁶⁶ avem o nouă promisiune de protecție făcută de Honorius, ce indică că conflictul dintre rege și cavaleri ar fi început, iar la 12 iunie 1225⁶⁷ avem confirmarea. În acest act, Honorius al III-lea îi cere lui Andrei să restituie Țara Bârsei, iar presiunea o exercită pe toate căile, inclusiv prin regină, la fel și succesorii săi până în 1234⁶⁸. În actul din 12 iunie ni se spune cum regele, cu mare mulțime de călărime și pedestrime, a intrat în țara teutonilor și i-a asuprit, iar cetatea, pe care aceștia o clădiseră dincolo de Carpați, a cuprins-o cu putere, alungându-i pe teutoni de acolo. De asemenea, se mai relatează⁶⁹ cum teutonii au construit 5

⁶² *Ibidem*, act. 3.

⁶³ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 139.

⁶⁴ Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981, p. 12.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 47.

⁶⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 166.

⁶⁷ DRH D, I (1222-1456), act. 5.

⁶⁸ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 168, 169, 171, 176, 181, 182, 206, 208, 216, 222, 227.

⁶⁹ *Ibidem*, act. 206.

cetăți în Țara Bârsei⁷⁰ și cum, după ce au ridicat cetatea întărită dincolo de Carpați, cumanii speriați și supărați au atacat, însă au fost surprinși de teutoni și au fost învinși. Data acestei victorii este greu de determinat, însă poate ea s-a petrecut înainte de 1218, fiindcă în acest an avem menționat un capitlu al cumanilor⁷¹. Din acte reiese că teutonii au controlat zona montană și deluroasă, cel puțin, a Munteniei și au încercat să treacă peste dania regelui, de aceea, Honorius în 12 iunie întreprindea o cercetare să vadă dacă cavalerii teutoni au depășit hotarele donației.⁷²

Motivul conflictului ce avea ca interes Muntenia și Țara Bârsei, în opinia noastră, reiese din descrierea dată Munteniei în toate actele, unde se sublinia potențialul ei și din pricina întinderii mari a țării, dar și a rodniciei. Astfel, potențialul fiind realizat, regele, văzând țara gospodărită, a intrat în țară cucerind cetatea teutonilor. Din ce se spune în actul din 31 august 1232⁷³, regele a mai luat o dată Țara Bârsei și a redonat-o, adăugând și Cumania de dincolo de munții înzăpeziți (se referă la diploma din 1222), ca mai apoi regele să o ia din nou și să nu mai vrea să o dea înapoi. Teutonii au construit o cetate foarte întărită ce le-ar fi consolidat puterea acolo, astfel regele a fost sfătuit de către fiii și baronii săi să nu le mai dea această țară mare înapoi, nici să îi despăgubească pe teutoni, cum s-a cerut în prealabil⁷⁴. Regele, cel mai probabil, se temea de puterea teutonilor, ce ar fi controlat un teritoriu foarte mare, mai ales că teritoriul era supus direct papei în ierarhia bisericească, deci părea că este clamat ca alodiu și teutonii se îndreaptă către independență. Dacă această nouă entitate schițată de papă și teutoni ar fi scăpat de sub control și ar fi controlat Țara Bârsei și Muntenia, Ungaria ar fi avut un vecin foarte puternic la sud.

Privind spre exemplul polon, unde o să avem Prusia teutonă, pornită de la donarea Kulmerlandului teutonilor, putem observa că, deși Prusia teutonă controla resurse infinit mai puține decât ale Munteniei, ea va fi un ghimpe în coasta polonezilor, obținând independența după schema ce a eșuat în Țara Bârsei. Ideea că teutonii ar fi dorit poate un stat independent în Țara Bârsei este susținută și de către Mihai Safta⁷⁵.

⁷⁰ DRH D, I (1222-1456), act. 7.

⁷¹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 111.

⁷² *Ibidem*, act. 167, 169.

⁷³ DRH D, I (1222-1456), act. 8.

⁷⁴ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 206.

⁷⁵ Mihai Safta, *Regatul Ungariei Medievale și Ordinul Cavalerilor Monahi Teutoni: Studiu asupra formelor de proprietate în dreptul medieval: exempțiunea*, în „Hiperborea Journal, Journal of History”, vol. 1-2, 2014, p. 76.

Noua situație creată prin anexarea Munteniei de către rege dă loc unor noi oportunități, de asta, la 31 iulie 1227, Grigore al IX-lea numește arhiepiscopul de Strigoniu ca legat apostolic în Țara cumanilor și a brodnicilor, unde un principe cuman Bortz s-a creștinat⁷⁶, clamându-se că episcopul de Esztergom a botezat 15 000 de oameni⁷⁷, ca în 1228 să îl felicite pe Bela, fiul lui Andrei al II-lea, pentru convertirea cumanilor⁷⁸, cel mai probabil în urma unei campanii, fiindcă se spune că a intrat în Cumania. În acest context, regii Ungariei clamează titlul de regi ai Cumaniei⁷⁹, în 1233 după Pal Engel⁸⁰.

În 21 martie 1228⁸¹ avem și primul episcop al cumanilor, deși alți autori dau 1232⁸² drept anul înființării episcopiei, pe nume Teodoric, numit de legatul din regiune. Legat ce a și creștinat mulți cumani între timp, dându-se liber la oameni pentru a merge și a-i ajuta pe cumani să-și construiască orașe și biserici, precum și la cruciați să-i ajute pe cumani sau pe alți creștini vecini, cucerii de necredincioși⁸³. Posibil ca printre acești creștini să fie și cei din Moldova, însă nu se poate stabili întinderea influenței în Moldova, fiindcă în ce privește brodnicii încă se trage nădejde la convertire⁸⁴. Deci, cert este că sfera de influență în Moldova nu depășea Siretul la momentul respectiv și, în cel mai fericit caz, râul Bistrița.

În 11 octombrie 1234 Grigore al IX-lea confirmă hotarele diecezei cumanilor și în 24 octombrie 1234 îl roagă pe Bela să ridice o biserică cumanilor, biserică ce ar fi putut fi cea de pe Multo, despre care o să vorbim mai jos. În 14 noiembrie îl roagă pe Bela, coregent, să readucă vlahii din Cumania sub ascultarea episcopului catolic al Cumaniei pentru că ascultă de pseudo-episcopi de rit grec. Tot aici se spune că numeroși unguri și sași trec pentru a trăi cu vlahii din Cumania, din act înțelegându-se că doar preoții sunt numiți schismatici, nu românii⁸⁵. Dacă au trecut în fostul județ Săcuieni sau în bazinul Trotușului e imposibil de spus, cel mai probabil în ambele, fiind un act ce ne arată statornicia și puterea de atracție a românilor extracarpatici. Nu doar Cumania este vizată de această politică, în timpul unei campanii din Bulgaria se

⁷⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 185; DRH D, I (1222-1456), act. 6.

⁷⁷ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 48.

⁷⁸ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 188.

⁷⁹ András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 48.

⁸⁰ Pal Engel, *The Realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary. 895-1526*, Andrew Ayton (ed.), New York, Ed. I.B. Tauris, 2001, p. 95.

⁸¹ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 189.

⁸² Pal Engel, *op. cit.*, p. 95.

⁸³ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 189, 190.

⁸⁴ *Ibidem*, act. 205; DRH D, I (1222-1456), act. 6.

⁸⁵ *Ibidem*, act. 9; DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 228, 229, 230.

menționează dreptul legatului apostolic de a numi episcopi în 7 iunie 1238⁸⁶ ce ar privi Țara Severinului.

Tot acest proces a fost dat peste cap de invazia mongolă. Avem confirmarea invaziei mongolilor în Ungaria din 18 mai 1241⁸⁷. Urmările invaziei sunt clare, Episcopia Cumaniei este distrusă, Ungaria și Transilvania parțial distruse⁸⁸, dovadă fiind și actele de cancelarie tot mai puține. Totuși, invazia tătară nu oprește misionarismul catolic, avem în 1245 menționați călugării minoriți ce vor călători în Cumania cu ordine să predice, boteze și să ierte păcatele⁸⁹. Misionarismul îi includea și pe dominicani, iar hanul tătarilor este invitat să se convertească, în cadrul misiunii lui Pian del Carpine⁹⁰.

Invazia mongolă ne-a oferit și un ajutor în interpretarea realităților politice din Moldova. Din timpul invaziei mongole aflăm și granița nord-estică a Cumaniei, râul Siret, precum și că partea ce ne interesează din Moldova nu exista ca stat și nu făcea parte din Episcopia Cumaniei. O armată condusă de Cadan a făcut drum de trei zile prin pădurile dintre Rusia și Cumania și a ajuns la *Rudana*, unde se afla o mulțime de popor, apoi Bochetor, împreună cu alți hani, a trecut fluviul *Sereth* și a ajuns în țara episcopului cumanilor de a supus oastea ce se strânsese la luptă și au început să ocupe țara în întregime⁹¹. Deci, din aceste relatări, rezultă destul de clar că centrul viitorului stat moldav nu a aparținut de Rusia, nici de Cumania, ci era într-o zonă de frontieră împădurită, iar vlahii ce au luptat cu tătarii sunt cei din Cumania și Severin, un aspect foarte important pentru dezlegarea viitoarelor menționări. Rashīd al-Dīn spune că mongolii lui Bōchek au confruntat kara-ulagh a lui Miselav⁹², lupta e menționată și în Voskresenkaja. De asemenea cronică Rimată a lui Filip de Mousket menționează că regele din țara vlahilor i-a învins pe mongoli la trecători în 1242⁹³, bătălie identificată de Madgearu în munții Stara Planina⁹⁴.

⁸⁶ *Ibidem*, act. 262.

⁸⁷ *Ibidem*, act. 275; DIREH I (1199-1345), act. 145, 146, 147.

⁸⁸ Mihail Roller (coord.), *Documente privind istoria României. Veacul XIII. C. Transilvania (1251-1300)*, vol. II, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952, act. 91 [în continuare DIR C XIII, II (1251-1300)], act. 91; DIREH I (1199-1345), act. 176.

⁸⁹ *Ibidem*, act. 172, 174.

⁹⁰ *Ibidem*, act. 179, 180; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 7, 10.

⁹¹ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Cântecul de Jale de Rogeriu*, vol. V-VI, București, Editura Bucovina, 1935, p. 72.

⁹² Tudor Sălăgean, *op. cit.*, p. 37.

⁹³ Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV, Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Fundația culturală română, 1996, p. 163.

⁹⁴ Alexandru Madgearu, *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Boston, Brill, 2017, p. 231.

Miselav a fost identificat cu Seneslau, corect după Papacostea, de către Decei⁹⁵, Spinei îl poziționează undeva în Transilvania și respinge teoria din cauza traseului⁹⁶, C.A Macartney identifica pe Miseslav cu Miczyslav de Opole⁹⁷ și Valahia Neagră cu Moldova sau Galiția. Cert este că ultima identificare în privința Valahiei Negre pomenite este greu de admis, fiindcă Valahia Neagră desemna cel mai probabil zona de la sud de Carpați, unde avem surse pentru existența unor state, pe când în Moldova avem menționate păduri. De asemenea, din actele privitoare la Cumania, niciodată nu reiese prezența unui stat în Moldova, iar Blakia, sau Valahia era pe atunci considerată Bulgaria, nu Muntenia pentru a împinge identificarea Valahiei Negre spre nord. Din aceste relatări putem fi măcar relativ siguri că în Moldova nu exista o organizare clară, probabil nici târguri, altfel zona nu ar fi descrisă ca pădure, pe când Muntenia se află la începutul drumului său către statalitate.

Din timpul invaziei mongole a Ungariei, ne mai sunt pomeniți *olleraci* și *siculi* ce păzeau pasurile Carpaților, conform lui Tholemeus de Lucca⁹⁸, însă aceasta mențiune se prea poate referi la românii din Transilvania în principal, dar fără a exclude pe cei din Moldova sud-vestică și Muntenia nord-estică. O altă discuție s-a purtat în jurul unei mențiuni din 1246, când Giovanni Pian del Carpini îl întâlnește pe ducele Olaha la ieșirea din Cumania⁹⁹. Brătianu susținea că acel duce, probabil, era un român, fie din Galiția, fie din fosta Episcopie a Cumaniei (Moldova)¹⁰⁰. Și Spinei susține că ducele Olaha este un duce român și că era numit rutean, fiindcă era ortodox¹⁰¹, mai ales că Oleg Ingvarevici era singurul principe rus cu numele Oleg din acea perioadă. Gheorghe Brătianu face o adevărată construcție ce ar susține că Olaha era un duce vasal cneazului Roman în contextul legendei lui Roman și Vlahata.

⁹⁵ Șerban Papacostea, *Românii în sec XIII, Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 65.

⁹⁶ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 162.

⁹⁷ C. A. Macartney, *Where Was "Black Wallachia" in the Thirteenth Century?*, în „The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland”, nr. 2, 1940, p. 200.

⁹⁸ Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, vol. 1, Florin Curta (ed.), Boston, Brill, 2009, p. 143.

⁹⁹ Adina Berciu-Drăghicescu, Liliana Trofin, *Culegere de documente privind istoria românilor. Secolele IV-XVI*, ed. a II-a, București, Editura Universității din București, 2006, p. 88.

¹⁰⁰ Gheorghe I. Bratianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, 1980, pp. 169-172.

¹⁰¹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 189.

De reținut este că nu doar o influență maghiară putea da Olaha, ci și limba ruteană locală, Oleh. Prezența lui h nu a fost mai târzie de 1229 în unele zone ucrainene, iar spiratizarea lui g s-a produs după 1157 și înainte de 1215, deși cronologia aceasta este contestată¹⁰².

Ca argument în plus, Spinei aduce în discuție o menționare, la Rubruck, ce a călătorit între 1253-1255 în stepa cumană¹⁰³, a legăturii tributare dintre vlahi și tătari, mai precis, oferirea de către vlahi a unor daruri, lucru ce ar întări susținerea că ducele Olaha putea fi vlah. Sursa nu numai că enumeră vlahii (blac) printre cei ce ar oferi cadouri, dar și localizează tabăra lui Sartach, fiul lui Batu, pe acel drum urmat de vlahi¹⁰⁴, drum ce se afla la 3 zile de Etilia (Volga)¹⁰⁵, între Don și Etilia. Mai mult, sursa lămurește și ce sunt illacii și blacii; lângă Pascatur (păscăneț) sunt Illac, care sunt tot una cu Blac, însă tătarii nu pot pronunța sunetul B, și din ei se trag cei care sunt în Țara lui Assan¹⁰⁶.

Acestea fiind spuse, trebuie să fim precauți cu interpretarea. Ea se bazează pe prezumția că diplomatul ar fi confundat etnia cu numele și apoi etnia cu religia, deși lumea ortodoxă le era cunoscută în epocă și misiunea avea ca scop strângerea de informații. În ce privește denumirea de olahi a românilor, ce ar sta la baza identificării, ea este mai rar întâlnită¹⁰⁷ în prima parte și la mijlocul secolului al XIII-lea. Ducele, chiar dacă ar fi fost olah, e mult mai plauzibil ca el să fie localizat în Muntenia, care avea formațiuni menționate, iar la Rubruck se prea poate să vorbim și despre cadouri aduse de liderii din Bulgaria¹⁰⁸, iar între țările vecine ale Cumaniei, doar Rutenia și Ungaria sunt menționate la vest, astfel un lider foarte puternic român nu exista în Moldova¹⁰⁹.

¹⁰² Gheorge Y. Shevelov, *On the Chronology of h and the New g in Ukrainian*, în „Harvard Ukrainian Studies”, vol. 1, nr. 2, 1977, pp. 144, 146; Andrii Danylenko, *From g to h and again to g in Ukrainian between the West European and Byzantine tradition?*, în „Die Welt der Slaven”, vol. 50, nr. 1, 2005, p. 37 și urm.

¹⁰³ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 19, 189.

¹⁰⁴ Francisque Michel, Thomas Wright, *Relations des voyages de Guillaume de Rubruk, Bernard le Sage et Sæwulf, publiées en entier pour la première fois d'après les manuscrits de Cambridge, de Leyde et de Londres*, Paris, Editions Bourgonne et Martinet, 1889, p. 67.

¹⁰⁵ William Woodville Rockhill (trad.), *The journey of William of Rubruck to the eastern parts of the world, 1253-55, as narrated by himself, with two accounts of the earlier journey of John of Pian de Carpine*, London, Ed. Redford Press, 1900, p. 101.

¹⁰⁶ Francisque Michel, Thomas Wright, *op. cit.*, p. 79.

¹⁰⁷ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 285.

¹⁰⁸ Alexandru Madgearu, *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185–1280)*, Boston, Brill, 2017, p. 234.

¹⁰⁹ Giovanni DiPlano Carpini, *The story of the Mongols whom we call the Tartars*, Erik Hildinger (trad.), Boston, Branden Publishing Company, 1996, p. 103.

După invazie, Bela al IV dăruiește teritoriile Cumaniei, mai mult nominal, cavalerilor ioaniți în 2 iunie 1247. Cumania conținea țara voievodului Seneslau, ce este cel mai probabil continuatoarea țării de peste munții înzăpeziți, ea nefiind controlată direct de ioaniți¹¹⁰. Nominal, fiindcă din actul dat în 11 noiembrie 1250¹¹¹ reiese că Bela al IV-lea încă se teme de tătari, deci aducerea ioaniților nu a schimbat dinamica în Cumania; Ungaria fiind înconjurată de necredincioși, printre care ruteni, cumani, brodnici, lucru ce ar fi fost confirmat și de restaurarea cetății Sântului Spirit în 1251 din marginea Transilvaniei¹¹², dacă actul nu ar fi un fals al contelui Kemeny¹¹³. Actul din 11 noiembrie este foarte important, fiindcă din enumerare aflăm vecinii Ungariei, pe ruteni, cumani și brodnici la est, și că *Ruscia*, Cumania și Bulgaria sunt supuse tătarilor. Mai mult, regele descrie un plan prin care vrea să ia în posesie Valea Dunării, de la Cazane până la vărsare, pentru a apăra regatul de tătari, confirmând că ruta principală de invazie era prin Muntenia (cel puțin în zonă), iar aria de interes din Cumania este Muntenia, nu Moldova, dacă mai era necesar. În ce privește românii din Moldova, o mențiune interesantă e cea din 21 noiembrie 1276; Thomas Tuscus, în *Faptele împăraților și papilor*¹¹⁴, ne transmite că Ottokar al II al Boemiei nu se poate baza pe brutei (ruteni sau pruteni), fiindcă erau în război cu blacii, localizați de istorici în Moldova¹¹⁵ sau Maramureș¹¹⁶.

Desigur, ar fi de vorbit și despre colonizarea cumanilor în Ungaria, ce constituiau o universitate *Comanorum*. Aceste acte ne arată că acei cumani nu erau încă creștinați și aceasta o să țină până în 1279, cel puțin¹¹⁷, că ei constituiau un pericol intern pentru regat împreună cu schismaticii¹¹⁸, în ciuda susținerilor contrare¹¹⁹.

Cumanii au fost adunați între Dunăre și Tisa și, mai ales, în zona râurilor Mureș, Tisa și Criș pentru a fi așezați în locuințe stabile și a lua religia catolică, ne spune un act din 1279¹²⁰. Din

¹¹⁰ DRH D, I (1222-1456), act. 10; DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 285.

¹¹¹ *Ibidem*, act. 296.

¹¹² DIREH I (1199-1345), act. 192.

¹¹³ Martin Rady, *The Forgeries of Baron Jozsef Kemeny*, în „SEER”, vol. 71, nr. 1, 1993, p. 113.

¹¹⁴ Adina Berciu-Drăghicescu, Liliana Trofin, *op. cit.*, p. 90.

¹¹⁵ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, Brodnicii*, vol. XII, București, Editura Bucovina, 1938, p. 32; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 189.

¹¹⁶ Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și Imperiul Mongol*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 143.

¹¹⁷ DIR C XIII, II (1251-1300), act. 63, 228.

¹¹⁸ DIREH I (1199-1345), act. 341, 346, 349, 350, 375, 401, 411.

¹¹⁹ DIR C XIII, II (1251-1300), act. 29.

¹²⁰ *Ibidem*, act. 236.

cercetare reiese și o asemănare între legenda originii moroșenilor din cronica moldo-rusă și dania pentru cumani, ce primesc teritorii cam în aceeași zonă, primesc soții maghiare. De asemenea, este important de spus că acei cumani se revoltă până în 1283 și fug clandestin spre spațiul extracarpatic¹²¹, fiind readuși de rege înapoi cu ajutorul baronilor și nobililor de la granițele tătarilor, pe care niciun antecesor nu le-a mai trecut de la marea invazie din 1241¹²².

Nu le-a trecut, deși în 25 iunie 1265 Clement al IV-lea poruncește arhiepiscopilor de Strigoniu și Calocsa să predice cruciada împotriva celor ce invadau ținuturile creștine vecine cu Ungaria și Polonia pentru a le supune după obiceiul lor¹²³. Campania regelui împotriva cumanilor fugiți peste munți a avut ca urmare o invazie tătară în interiorul Ungariei¹²⁴, pericolul menținându-se constant, regatul fiind slăbit, depopulat și înconjurat de schismatici, eretici și păgâni, ultima plângere pe acest subiect fiind în 1304¹²⁵. O asemenea fugă, precum și menționarea constantă a cumanilor ce luptă împreună cu vlahii, ar fi putut da o infuzie de elite în spațiul românesc și toponimia cumană din spațiul montan, fiindcă nu toți cumanii au fost întorși înapoi¹²⁶. Ne putem gândi la familia lui Basarab sau antecesorii familiei Coman de Moisei, toponime precum Toroiaga, ce ar putea conține cuvântul cuman pentru copil¹²⁷, ce ar aminti de Vârful Copilașul¹²⁸.

Revenind la Cumania extracarpatică, Papa Nicolae al III-lea în 7 octombrie 1279 invită pe legatul apostolic¹²⁹ din Ungaria, Filip, episcop de Ferno, să cerceteze veniturile episcopiei din orașul de pe/din Multo. Cercetări ce nu vin dintr-o cucerire, ci fiindcă minorității și predicatorii aveau nevoie de o bază în misiunea lor din zona tătară, relevat de câteva acte emise până în timpul lui Benedict al XI-lea¹³⁰. Actul¹³¹ e deosebit de important, fiindcă ne arată că orașul de Multo, așezat la hotarele tătarilor, a fost distrus și nu mai

¹²¹ DIREH I (1199-1345), act. 344, 360, 363, 370, 390; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 277, 288, 309, 333, 343, 354, 365.

¹²² *Ibidem*, act. 333.

¹²³ *Ibidem*, act. 70.

¹²⁴ DRH D, I (1222-1456), act. 13, 14; DIREH I (1199-1345), act. 397, 405.

¹²⁵ *Ibidem*, act. 435, 444, 445, 446.

¹²⁶ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele Istoriei Românilor, Cronica Ungurilor de Simon Keza*, vol. IV, București, Editura Bucovina, 1935, p. 109; András Pálóczi-Horváth, *op. cit.*, p. 80.

¹²⁷ <https://en.wiktionary.org/wiki/%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B9#Kumyk>. Accesat la 19 noiembrie 2024.

¹²⁸ Mihai Hotea, *Munții Maramureșului, Studiu de Geografie Umană*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 37.

¹²⁹ DIR C XIII, II (1251-1300), act. 216.

¹³⁰ *Ibidem*, act. 219; DIREH I (1199-1345), act. 337, 388, 448.

¹³¹ *Ibidem*, act. 345; DRH D, I (1222-1456), act. 12; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 238.

sunt locuitori catolici în zonă. În baza acestui act, Iorga a concluzionat că Multo este Mylco¹³², deci Episcopia Cumaniei ar fi tot una cu a Milcoviei. Papa Nicolae al III-lea poruncește prelaților, conventurilor și capitulurilor din Ungaria, Polonia și Cumania și din alte țări vecine să se supună lui Filip episcop de Ferno, precum și poporului Ungariei să îl ajute¹³³. Mai departe, Filip¹³⁴ confirmă actele vechi privitoare la țara Bârsei din 1211, precum și împăratul Rudolf în 1280 cele din 1222¹³⁵, însă aventura din Cumania nu este fructificată, și fiindcă ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și prima parte a secolului al XIV-lea reprezintă vârful dominației mongole în Europa de Sud-Est. Nogai, având centrul la Isaccea după 1260, își extinde puterea până la Porțile de Fier, dispărând banii de Severin în 1291¹³⁶, astfel, posibilele cuceriri ale lui Ludovic Cumanul, dacă ele au existat, nu pot susține ideea adoptată de o parte din istoriografie că descălecatul lui Dragoș s-a produs în secolul XIII.

În acte din perioadă sunt menționați și *vlacorum*, cu precizarea *ubique existentium*¹³⁷, ce ar transmite că românii nu aveau o țară a lor în 1288, amintind de *Olacorum etiam ubique et a quocumque provenientium* din 1256¹³⁸. Astfel, menționarea ereticilor și schismaticilor ca dușmani interiori sau exteriori ai Ungariei nu ar trebui să ne intereseze în ce privește existența unui stat românesc în Moldova, cel puțin nu a unuia relevant ce ar fi putut purta campanii¹³⁹.

O altă mențiune a românilor relevantă pentru cercetare e din 1300-1301 în cronica lui Baibars, acolo se spune că Tunguz și Taz¹⁴⁰ s-au îndreptat spre țările vlahilor și rușilor cu armele, iar Joga și-ar fi găsit refugiu în țara vlahilor (alanilor după Ibn Chadum). Deși Spinei localizează din nou o țară a vlahilor în Moldova nordică, credem că sursa e mai importantă din altă perspectivă și ar putea fi un argument pentru o posibilă identificare a iașilor cu brodnicii.

¹³² *Ca episcopia din Milcov e aceiasi cu a Cumanilor se vede limpede din această scrisoare a mei: Nicolae al III-lea catre legatul din 1279 : << Cum autem nullus sit ibi ... et civitas de Mylco (nu multo !), în Nicolae Iorga, Studii și Documente cu privire la istoria românilor, vol. I-II, București, Editura I. V. Socec, 1901, p. XIX.*

¹³³ DIREH I (1199-1345), act. 347; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 217.

¹³⁴ *Ibidem*, act. 220.

¹³⁵ DIREH I (1199-1345), act. 354.

¹³⁶ Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1988, p. 27.

¹³⁷ DIREH I (1199-1345), act. 388; DIR C XIII, II (1251-1300), act. 341.

¹³⁸ *Ibidem*, act. 19.

¹³⁹ DIREH I (1199-1345), act. 398, 400, 401.

¹⁴⁰ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 190-191.

Misionarismul catolic și poate ofensiva regatului se întetesc la începutul secolului al XIV-lea, în 1304 se trimit frați predicatori în Cumania unde se află episcopi de lege grecească, în 1307 Gentilius este numit legat apostolic în Cumania și părțile învecinate¹⁴¹, iar în 1314 Papa Clement al V-lea acordă¹⁴² iertarea păcatelor celor care vor muri în luptă în părțile adiacente Ungariei împotriva schismaticilor și tătarilor, popoare ce fac incursiuni continue în Ungaria. Actul vine în contextul războiului dintre Carol Robert și baroni¹⁴³, astfel raidurile, cel mai probabil, au fost făcute în acest context, poate în alianță cu baronii. Însă aceste mențiuni nu pot proba o extindere trainică a Ungariei în Cumania, dioceza încă avea un administrator; în 1327 Papa Ioan XXII numește pe călugărul minorit Lucae de Castello ca administrator al Episcopiei Cumanilor în locul decedatului Leon¹⁴⁴. Totuși, după Rădvan, *Descriptio Europae Orientalis* din 1308 menționează râurile Siret și Prut, ce ar aparține Ungariei¹⁴⁵, dar, în fapt, sunt menționate râuri ce par din Maramureș și din vecinătate; *Vysic, Thecu, Thalabintul, Thiscia*¹⁴⁶, după care apar *Soget* (Sighet?) și *Purut*, urmate de *Lapis*, iar la regiuni Cumania, Milcovia, Moldova nu apar, între secui și Severin existând *Sicurrite* (*Siturrice, Sicirrice*).

Probabil regatul dorea să controleze Muntenia, ca în vechea strategie adoptată încă de după invazia mongolă. Dar această strategie a creat tensiuni în timp, fiindcă Muntenia avea un lider puternic acum. La 18 iunie 1325 ni se spune că Ștefan, fiul lui Parabuh, l-a ponegrit pe Carol Robert, susținând că puterea regelui nu poate întru nimic să stea împotriva și nu se compară cu puterea lui Basarab¹⁴⁷. Acest lucru ne arată că lungul drum de circa un secol al formării Munteniei a ajuns la apogeu, iar conflictul pentru Severin menționat în 27 martie 1329¹⁴⁸ are ca finalitate înfrângerea cruntă a lui Carol Robert la Posada consemnată de actele ulterioare¹⁴⁹.

Însă, este de remarcat, dacă dăm crezare surselor, că înfrângerea de la Posada a fost simultană unei victorii împotriva

¹⁴¹ DIREH I (1199-1345), act. 448, 449.

¹⁴² *Ibidem*, act. 453.

¹⁴³ Pal Engel, *op. cit.*, p. 131.

¹⁴⁴ DIREH I (1199-1345), act. 478.

¹⁴⁵ Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul sec. al XIII-lea - începutul sec. al XVI-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 329.

¹⁴⁶ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Descrierea Europei Orientale de geograful anonim*, vol. II, București, Editura Bucovina, 1934, pp. 29-31.

¹⁴⁷ DRH D, I (1222-1456), act. 16.

¹⁴⁸ *Ibidem*, act. 18.

¹⁴⁹ *Ibidem*, act. 19, 25, 26, 27, 28.

tătarilor. Despre ea ne vorbește actul din 5 august 1331 a lui Papa Ioan al XXII-lea, care îl felicită pe rege pentru victorie¹⁵⁰. Este un act extrem de important în înțelegerea situației din Moldova, fiindcă după Posada și victoria contra tătarilor, actele nu mai vorbesc despre o Episcopie a Cumaniei, ci de una a Milcoviei¹⁵¹.

Revenind puțin la discuția despre Episcopia Cumaniei, Siretul delimita granița estică, după Spinei, Trotușul, cea nordică, iar Buzăul cea sud-vestică, dioceza conținând și colțul de sud-est al Transilvaniei, fiind menționată Corona în Catalogus Ninivensis II¹⁵². Binder mergea într-o altă direcție, identifica Cumania propriu-zisă cu teritoriul dintre Olt și Prahova¹⁵³. Existau opinii, în trecut, că dioceza s-ar fi extins mult mai la nord și populația maghiară a Moldovei ar fi fost colonizată încă din timpul lui Bela al IV-lea, pe la 1250, Cetatea Neamț supraveghind acest teritoriu și fiind fondată de teutonii rămași printre secui¹⁵⁴. Dar din descoperirile arheologice și acte nu se poate susține așa ceva. Ce se poate susține este că jurisdicția episcopiei se extindea cert de la râul Olt, până la râul Siret, iar spre Moldova, probabil până la Bistrița. După cum am văzut, regatul avea un punct fortificat la Bâtca Doamnei și efortul catolicilor viza și brodnicii, deci este greu de crezut că o altă autoritate ecleziastică și-ar fi exercitat o jurisdicție extracarpatică. Dar aceasta, desigur, nu înseamnă că de la Olt, până la Bistrița vorbim despre exercitarea unui autorități politice și că Cumania cu înțelesul de țară s-ar fi întins până la râul Bistrița, ea fiind echivalentă cu Muntenia în mare parte.

În ce privește amplasarea reședinței episcopiei, lucrurile nu au fost lămurite, singura mențiune trimitând la Multo, ce a fost interpretat ca Mylco, adică Milcov de către Iorga. Când Episcopia Milcoviei este refăcută la 1518¹⁵⁵, Mihail al II al Milcovului se declară *Episcopus Ecclesiae Milkoviensi Cathedralis rehni Moldaviensi*. El, pe lângă că reia tema distrugerii episcopiei, ne spune că numele nu este cunoscut pentru mulți și îi cheamă la biserica din Trotuș cu hramul Sf. Fecioare Maria pe viitorii săi

¹⁵⁰ *Ibidem*, act. 21.

¹⁵¹ *Ibidem*, act. 22.

¹⁵² Victor Spinei, *Moldova în secolele XI – XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, pp. 69 -70; Idem, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, vol. 1, Florin Curta (ed.), Boston, Brill, 2009, p. 154; Idem, *Episcopia Cumanilor, Coordonate. Evoluție*, în „Arheologia Moldovei”, vol. XXX, 2007, p. 169.

¹⁵³ Pavel Binder, *Ascendente și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) II*, în „Acta Siculica”, vol. II, 1996, p. 35.

¹⁵⁴ Radu Rosetti, *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, tom. XXVII, 1905, p. 285.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 316.

supuși, fiind cea mai aproape de Milcov¹⁵⁶. Una dintre potențialele amplasări, Mănăstirea Mera, nu a dezvăluit nimic în acest sens, primele construcții ar fi de la sfârșitul secolului al XVII-lea¹⁵⁷, iar în apropiere de Milcov, singura pistă ar fi presupusa existență a unei biserici de secol XIII la Dălhăuți¹⁵⁸. Deci, probabil, pretențiile episcopului se bazuau mai mult pe acte vechi și nu cunoștințe reale.

Alegerea Milcovului ca amplasament al sediului episcopiei este cel puțin interesantă, râul fiind destul de izolat de pasurile principale din Carpați, deci greu de apărat de către Ungaria, iar în zona Carpaților de Curbură nu prea există morminte cumane, Spinei enumeră două¹⁵⁹. Pe plan arheologic, singurul loc ce ar fi avut o biserică din prima parte a secolului al XIII-lea este Câmpulung, unde biserica Cloașterul din Câmpulung ar fi fost construită puțin înainte de 1241, luând în considerare planul ei reconstituit¹⁶⁰. În plus, hramul bisericii fiind *beate virginis*¹⁶¹, obiectivul este de luat în calcul, chiar dacă autorii susțin că este vorba de Sf. Elisabeta, fiica lui Andrei al-II-lea¹⁶². Bela al IV-lea putea construi după 1234¹⁶³ o biserică cu hramul acesta, încă din 1232 Conrad de Marburg dedică două altare cultului Elisabetei în capela spitalului, fiind canonizată în 27 mai 1235¹⁶⁴, presupunând că pregătirile construcției au durat, dar Elisabeta nu era virgină¹⁶⁵. Astfel, hramul inițial de la Cloașterul trebuia să fie al Fecioarei Maria.

În opinia noastră, credem că Iorga s-a grăbit puțin când a identificat Multo cu Milcovul. Dacă admitem că numele este transcris greșit, am putea să luăm în considerare o apropiere semantică a lui *multo* (munitus) de *castrum munitissimum*¹⁶⁶. La fel, nu este exclus să fie doar un munto corupt, în fond, zona se afla peste munți, e numită Muscel, dintr-o regiune numită Muntenia de către moldoveni, cel puțin, având și o puzderie de munticele numite

¹⁵⁶ *Ibidem*, pp. 318-319.

¹⁵⁷ Lelia Pavel, *Mănăstirea Mera*, în „Cronica Vrancei”, vol. 8, 2008, p. 58, <http://ran.cimec.ro/sel.asp?codran=176695.01>, Accesat la 19 noiembrie 2024; <https://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=2019>, Accesat la 19 noiembrie 2024.

¹⁵⁸ Aurel Nicodei, *Cercetarea arheologică medievală și bisericile de zid din Vrancea*, în „Cronica Vrancei”, vol. 2, 2001, p. 27.

¹⁵⁹ Victor Spinei, *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive*, în „Arheologia Moldovei”, XXX, 2007, p. 171.

¹⁶⁰ Maria Muțescu, Alexandru Muțescu, *Cloașterul Câmpulungean*, în „ARGESSIS”, tom. IV, 2000, p. 120.

¹⁶¹ DRH D, I (1222-1456), act. 68.

¹⁶² Maria Muțescu, Alexandru Muțescu, *op. cit.*, pp. 128, 131.

¹⁶³ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 229.

¹⁶⁴ Kenneth Baxter Wolf, *The life and afterlife of St. Elizabeth of Hungary, Testimony from her canonization hearings*, New York, Oxford University Press, 2010, pp. X, 5.

¹⁶⁵ *Ibidem*, pp. 46, 63.

¹⁶⁶ DIR C XI-XIII, I (1075-1250), act. 206.

mal, sens păstrat în limba albaneză¹⁶⁷, ce puteau contribui la confuzie. Ce putem reține este că Episcopia Cumaniei și-a avut inima în Muntenia veche, eforturile pentru a identifica sediul trebuiau să aibă în vedere acest aspect, poate cu o concentrare pe Câmpulung, chiar dacă nu este total exclus ca o biserică și un oraș să fi existat și mai aproape de steпа Bugeacului.

Deși relatările cu privire la Țara Bârsei și Cumania sau altele din perioadă sunt folosite de istoriografie pentru a argumenta diverse ipoteze în privința realităților politice, religioase sau sociale din Moldova dinainte de descălecare, chiar situează Episcopia Cumaniei în sudul Moldovei¹⁶⁸, din sursele analizate se poate observa că Moldova nu se afla în epicentrul relatărilor despre Cumania, ci Muntenia, fapt apreciat ca atare și de Pavel Binder¹⁶⁹. Acest secol de istorie documentată sau narată poate argumenta doar procesul de cristalizare a unor entități politice în Muntenia. Voievodatul lui Seneslau, ce a continuat țara de peste munții înzăpeziți, iese învingător și fondează Țara Românească. Prioritatea localizării românilor menționați în contextul Cumaniei trebuie să o aibă Muntenia, iar în cazul surselor orientale, chiar și Bulgaria. Enumerarea unor valahii după Rusia nu este un argument solid că am vorbi despre valahii în Moldova, fiindcă se vorbea despre învecinări în sens general, pe care le putem corobora cu actele despre Cumania. Valahia principală era mult mai cunoscuta Bulgarie, nu Muntenia, valahiile nordice ne putând fi împinse în Moldova fără argumente în baza contextul politic.

Interpretarea noastră este susținută și de poemul lui Rudolf de Ems, din care aflăm că valvii și vlachii locuiau dincolo de munții de zăpadă, localizare ce ne amintește de numele Munteniei din documente¹⁷⁰. De asemenea, aceste erori de poziționare din istoriografie poate au privat zona Brașovului și Muscelului de o cercetarea mai serioasă în ce privește Cruceburg și identificarea sediului Episcopiei Cumaniei, cetății de peste munții înzăpeziți. Desigur, românii au existat în Moldova, dar nu am putut determina existența unor formațiuni politice relevante sau a unui context geopolitic care să pună bazele statului moldovean, în secolul al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea, până la confruntarea decisivă

¹⁶⁷ Vladimir Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Boston, Brill, 1998, p. 243, <https://archive.org/details/albanian-etymological-dictionary/page/243/mode/1up?view=theater>. Accesat la 19 noiembrie 2024.

¹⁶⁸ Pal Engel, *op. cit.*, p. 95.

¹⁶⁹ Pavel Binder, *Ascendenta și consecințe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei, (sec. XIII-XIV) II*, în „Acta Siculica”, vol. II, 1996, p. 34.

¹⁷⁰ Gheorghe Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Românii în poezia medievală*, vol. III, București, Editura Bucovina, 1935, p. 12.

de la Posada. Centrul viitorului stat este apreciat în singura sursă precisă ca o zonă împădurită dintre Cumania și Rusia.

